

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE TEOLOGIE REFORMATĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ECUMENE”

Vizitațiunea canonică în
Biserica Reformată din Ardeal
în secolele XVI–XVIII.

REZUMATUL LUCRĂRII DE DOCTORAT

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. DR. BUZOGÁNY DEZSŐ

DOCTORAND:
ŐSZ SÁNDOR ELŐD

CLUJ-NAPOCA

2017

Cuprins

Cuprins.....	2
Introducere	11
Alegerea tematicii	11
Limitele tematicii	13
Istoriografie.....	15
Sursele cercetării.....	17
Metode de cercetare	20
Mulțumiri	21
1. Istoria instituției vizitei canonice	22
1.1. Noțiunea vizitei canonice și istoria instituției până la Reformă	22
1.1.1. Vizita canonică în Sfânta Scriptură.....	22
1.1.2. Antichitatea creștină și evul mediu timpuriu	24
1.1.3. Epoca Carolingiană.....	26
1.1.3.1. Rânduiala lui Regino von Prümi.....	27
1.1.4. Vizitele canonice din mileniul al doilea.....	31
1.2. Vizita canonică în biserica medievală din Ungaria.....	34
1.2.1. Rânduiala de vizitare de la Esztergom.....	36
1.3. Vizita canonică în opera reformatorilor	41
1.3.1. Rânduiala lui Philipp Melanchthon	41
1.4. Vizita canonică în eparhiile protestante din Ungaria.....	47
1.4.1. Rânduiala sașilor din Ardeal.....	47
1.4.2. Reglementarea vizitei canonice la sinodurile bisericilor maghiare protestante	49
1.5. Vizita canonică din Biserica reformată din Ardeal în secolul al XVI-lea	53
1.6. Despre legile și canoanele ardelene care reglementează vizita canonică	55
2. Organizarea și desfășurarea vizitei canonice	60
2.1. Locul vizitei canonice în ierarhia forurilor bisericești.....	60
2.2. Mandatul, aprobarea autorităților laice	63
2.3. Problema parohiilor exeme	66

2.3.1. Vizita canonică în parohia protopopului.....	72
2.4. Frecvență, dată, durată	73
2.4.1. Frecvență.....	73
2.4.2. Data vizitelor canonice	75
2.4.3. Durată.....	76
2.5. Circulara.....	78
2.6. Comisia	80
2.6.1. Membri clerici.....	80
2.6.2. Membri mireni	83
2.6.3. Comisii în secolul al XVIII-lea.....	85
2.7. Deplasare.....	87
2.8. Întâmpinare	87
2.9. Onorariu, întreținere, cazare	88
2.9.1. Onorariul	89
2.9.2. Întreținerea	90
2.9.3. Întreținerea cailor	94
2.9.4. Cazare	94
2.10. Locul de desfășurare	96
2.10.1. Sediul	96
2.10.2. Vizite canonice în afara comunităților vizitate	97
2.11. Participanți	98
2.12. Desfășurarea, împărțirea atribuțiilor între membrii comisiei.....	102
2.12.1. Șiruri de întrebări	102
2.12.2. Desfășurarea vizitei canonice	104
2.12.3. Slujiri liturgice	106
2.12.4. Evenimente ieșite din comun	107
2.13. Perturbarea vizitei canonice.....	109
2.14. Delegații la moșierii locului.....	115
2.15. Delegații la curatori.....	117
2.16. Vizite canonice extraordinare	117
2.17. Vremuri tulburi, lacune.....	118
2.18. Redactarea procesului verbal	119
2.18.1. Începuturile protocolării.....	120

2.18.2. Despre redactarea protocoalelor	124
2.18.3. Limba proceselor verbale.....	125
2.18.4. Însemnarea evenimentelor speciale	127
Concluzii	131
3. Probleme administrative	134
3.1. Statutul parohiei	134
3.1.1. Înființarea de parohii.....	134
3.1.2. Năzuințe spre statutul de parohie autonomă	135
3.1.3. Înființarea parohiilor filiale.....	136
3.1.4. Reglementarea statutului de filială.....	139
3.1.5. Rânduielei parohiale	146
3.2. Probleme legate de personal	147
3.2.1. Înființarea și desființarea posturilor	148
3.2.2. Enoriașii se pronunță în legătură cu rămânerea preotului la post	153
3.2.3. Ocuparea posturilor.....	158
3.2.4. Parohii vacante.....	159
3.2.5. Statutul preoților și dascălilor	160
3.2.6. Injurii.....	161
3.2.7. Văduve de preoți și dascăli	161
3.2.8. Pensionarea personalului	162
3.3. Reglementarea slujirii liturgice.....	163
3.3.1. Rânduiala slujbelor	163
3.3.2. Rânduiala împărtășaniei.....	165
3.3.3. Slujiri cazuale.....	167
3.3.4. Locul destinat slujbelor.....	168
3.3.5. Folosirea clopotelor	170
3.3.6. Introducerea orgii.....	172
3.4. Reglementarea spațiului liturgic	173
3.4.1. Biserica	173
3.4.2. Ordinea ocupării băncilor din biserică.....	175
3.4.3. Însmormântări în jurul bisericii	181
3.5. Școala.....	182
3.6. Întâistătători mireni ai parohiei	186

3.6.1. Clopotarul	186
3.6.2. Curatorul	189
3.6.3. Presbiteriul	192
3.7. Patronii	194
3.7.1. Parohiile din cadrul curților domnești.....	194
3.7.2. Statutul patronilor, privilegii.....	195
3.7.3. Obligațiile patronilor.....	196
3.7.4. Participare în administrarea parohiei	199
3.7.5. Certuri	199
3.8. Adunarea generală a parohiei.....	200
3.9. Păstrarea bunurilor mobile.....	201
3.9.1. Lada.....	201
3.9.2. Arhiva	202
3.9.3. Cărți liturgice	204
3.10. Relații interconfesionale	205
3.10.1. Limitarea slujbelor	206
3.10.2. Schimbări involuntare ale credinței	207
3.10.3. Căsătorii mixte	209
3.10.4. Imobile folosite comun	210
3.10.5. Conflicte între slujitorii bisericești.....	211
Concluzii	212
4. Probleme disciplinare.....	213
4.1. Slujitori ai bisericii.....	213
4.1.1. Preoți.....	213
4.1.1.1. Cazuri cu caracter profesional	217
4.1.1.2. Cazuri cu caracter moral	222
4.1.1.3. Sancțiuni	226
4.1.2. Dascăli.....	227
4.1.2.1. Cazuri cu caracter profesional	230
4.1.2.2. Cazuri cu caracter moral	232
4.1.2.3. Sancțiuni	235
4.1.3. Certuri între slujitorii bisericii	236
4.1.4. Familiile clericilor.....	239

4.1.4.1. Soții	240
4.1.4.2. Copii și alți membrii de familie	242
4.1.5. Concluzii	243
4.2. Disciplina între înțâistătătorii mireni	245
4.3. Disciplina colectivă.....	249
4.3.1. Sancțiunile colective	254
4.4. Disciplina între enoriași	256
4.4.1. Neprezentarea la slujbe	261
4.4.2. Adulter	262
4.4.3. Certuri familiale	265
4.4.4. Înjurături, alcoolism, furt, ucidere	267
4.4.5. Desacralizarea sărbătorilor.....	269
4.4.6. Certuri	270
4.4.7. Compromiterea disciplinei.....	272
4.4.8. Altele.....	273
4.4.9. Concluzii	274
4.5. Reglementarea disciplinei parohiale	277
4.6. Relația dintre forurile disciplinare bisericești și laice.....	281
4.7. Cazuri matrimoniale.....	284
4.7.1. Divorț	286
4.7.2. Desfacerea logodnei.....	291
4.7.3. Dispenzații	292
Concluzii	294
5. Probleme economice	297
5.1. Patrimoniul parohial.....	298
5.1.1. Conscriptii.....	299
5.1.2. Evidența bunurilor mobile	303
5.1.3. Evidența imobilelor.....	308
5.1.4. Utilizarea imobilelor	313
5.1.5. Exploatarea pădurilor.....	315
5.1.6. Jelerii și iobagii parohiei.....	318
5.1.7. Construirea și întreținerea imobilelor	321
5.1.8. Concluzii	328

5.2. Salarii	329
5.2.1. Fixarea salariilor	330
5.2.2. Modificarea salariilor.....	332
5.2.3. Achitarea salariilor.....	336
5.2.3.1. Datorii, probleme	338
5.2.3.2. Diferite soiuri de naturalii.....	342
5.2.3.3. Dijma și cvarta	347
5.2.3.4. Reduceri din salariu	350
5.3. Gestiunea fondurilor pecuniare.....	353
5.3.1. Socoteli anuale	354
5.3.2. Alte probleme de gestiune	359
5.3.3. Capitalul parohiei.....	362
5.3.4. Alte venituri și folosirea lor	369
5.4. Concluzii	373
6. Concluzii finale.....	375
Anexă	378
Bibliografie - prescurtări.....	440
Cărți tipărite	440
Surse manuscrise.....	446

Cuvinte cheie: Istorie bisericească, Istoria administrației bisericești, vizită canonică, statutul protopopului, disciplină bisericească

Vizita canonică este una dintre cele mai vechi și cele mai însemnate instituții ale Bisericii Creștine. Cutuma de a vizita parohiile subordonate își are rădăcinile în epoca apostolică, și a rămas în vigoare până-n zilele noastre în majoritatea Bisericilor Creștine de pe Mapamond.

Lucrarea de doctorat prezintă istoricul instituției numite vizita canonică în Biserica Reformată din Ardeal de la începuturile Reformei până la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Istoricul cercetării, scopul cercetării, surse prelucrate

Tema vizitei canonice este prezentă în istoriografia reformată încă din secolul al XVIII-lea, și anume în opera marelui cărturar Péter Bod *Historia Hungarorum Ecclesiastica*. În secolul al XIX-lea doar lucrările despre dreptul canonic reformat se refereau la tematica abordată. Istoria protopopiatelor a fost studiată în profunzime în perioada interbelică de către trei istorici de seamă ai Bisericii Reformate din Ardeal, anume: István Juhász, Dávid György respectiv Géza Illyés. Aceștia au abordat și tema vizitei canonice. Cercetarea subiectului a fost în ultimele decenii adus la un nou nivel o dată cu editarea protocoalelor. Editarea proceselor verbale scrise despre vizite canonice s-a realizat sub îndrumarea lui Dezső Buzogány și Gábor Sipos, în muncă implicându-se și subsemnatul.

Majoritatea cercetărilor anterioare s-au axat numai pe sursele unui singur protopopiat, și datorită acestei limitări nu aveau cum să formuleze concluzii coerente despre istoricul instituției. În această lucrare ne-am propus studierea în totalitate a surselor care se referă la vizita canonică din cele 15 protopopiate ale Bisericii Reformate din Ardeal, alcătuind o sinteză despre originile și desfășurarea acestei instituții. Analiza a fost făcută în cinci capitole principale: 1. Istoricul vizitei canonice începând cu epoca apostolică până la Reformă. 2. Organizarea și desfășurarea unei vizite canonice în Ardeal. 3. Vizita canonică ca organ suprem administrativ. 4. Vizita canonică ca organ suprem disciplinar. 5. Vizita canonică ca organ suprem economic.

Sursele primare ale cercetării sunt procesele verbale ale vizitelor canonice din epoca premodernă. Biserica Reformată din Ardeal avea în perioada respectivă 15 protopopiate. Arhivele acestor protopopiate s-au păstrat într-o măsură diferită. Protopopiatul Târnavelor are

cel mai abundent material arhivistic, protocoalele vizitelor canonice s-au păstrat din anul 1648 până în zilele noastre. În arhiva protopopiatului Mureș s-au păstrat materialele din perioada 1692–1780, în Hunedoara–Zărand din 1686–1720, 1771–1780, în Dej din 1721–1780, în Șieu din 1745–1780, în Gurghiu din 1737–1780, în Aiud din 1769–1780, în Sic din 1740–1780, în Odorhei din 1718 și 1721, în Kezdi din 1728–1780, în Orbai din 1677–1752 și în Sepsi din 1728–1752, cantitatea acestor surse însumând 10603 pagini. Din păcate sursele despre vizitele canonice premoderne din protopopiatul Călatei și cel din Erdővidék (regiunea Baraoltului) nu s-au pierdut în conflagrațiile mondiale, ci în cel de-al doilea război mondial, atunci când s-au nimicit mai multe protocoale din arhiva celor trei protopopiate din Covasna (Trei Scaune). Alături de aceste protocoale am valorificat și procesele verbale ale sinoadelor parțiale din protopopiatele transilvănene, documentele Sfântului Sinod al Bisericii Reformate din Ardeal, respectiv arhiva Consistoriului Suprem Reformat din Ardeal. Despre organizarea vizitelor canonice cele mai interesante date s-au păstrat în arhivele parohiale. În decursul cercetării am studiat colecția de documente a parohiilor din Hășdat, Jeledinți, Deva, Turda Veche, Chibed, Târgu Mureș, Voivodeni etc.

Cercetarea a început cu consultarea literaturii de specialitate, urmat apoi de studierea surselor propriu zise, anume a protocoalelor, pe care le-am abordat în ordine cronologică. Notițele au fost adaptate la capitolele și subcapitolele lucrării. După aceea am început elaborarea subcapitolelor și capitolelor. La încheierea fiecărui subcapitol se regăsesc și câteva concluzii, care au fost mai apoi amplu prezentate și la sfârșitul capitolelor. La finalul tezei am stabilit concluziile generale.

1. Istoricul instituției

Istoricul german, Christian Peters în articolul său despre vizita canonică a Operei Theologische Realenzyklopädie formulează următorul enunț: „Deocamdată nu avem la îndemână o opera care prezintă istoria universală a vizitei canonice.”

În Cartea despre Faptele Apostolilor citim că apostolul Pavel s-a reîntors în congregațiile întemeiate de el, iar în epistolele sale face aluzii la aceste vizite deja făcute sau iminente. După Edictul de la Milano (313) lumea creștină a suferit modificări importante. Pe de o parte s-a lărgit orizontul misiunii creștine, pe de altă parte s-au format relații instituționale între comunitățile creștine. Comunitățile rurale nu aveau preot, slujbele fiind ținute de episcopul celui mai apropiat oraș. Între timp numărul enoriașilor în aceste comunități a crescut,

fiind necesară prezența permanentă a unui preot. Cu apariția parohiilor rurale se schimbă și atribuțiile episcopului. Din întâistătorul enoriașilor devine întâistătorul preoților.

Cu instituționalizarea vizitei canonice ne întâlnim prima dată în Biserica Orientală, iar cu prima legiferare în domeniu la sinoadele din secolele VI–VII a bisericilor din Peninsula Iberică.

Următoarea etapă importantă a evoluției instituționale este epoca Carolingiană. La sfârșitul acestei perioade, în jurul anului 900, abatele Regino von Prüm a întocmit o rânduială a vizitelor canonice cu titlul *Libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis*. Cartea este de fapt un manual pentru episcopi și a contribuit semnificativ la uniformizarea practicii de a vizita. Rânduiala conține 185 de întrebări, dar pe lângă acestea mai cuprinde și decretalele sinodale referitoare la vizita canonică a sinoadelor din veacurile premergătoare lui, respectiv legile laice și canoanele bisericești despre disciplina ecleziastică. Până la Conciliul de la Trento această operă a constituit temeiul vizitei canonice în Biserica Occidentală.

Istoria dreptului canonic definește secolele XI–XIII ca fiind culmea puterii arhidiaconesți. Episcopii sunt din ce în ce mai rar prezenți în provinciile lor, și se ocupau tot mai puțin de administrația ecleziastică. Conform decretelor sinodale în vigoare, în lipsa lor își puteau delega unele atribuții (printre care vizitarea parohiilor) subalternilor.

În epoca premergătoare Reformei în Biserica Occidentală practica vizitelor canonice arăta diferențe însemnate. În fruntea comisiilor stăteau, episcopi, abați, vicari generali, arhidiaconi, protopopi. În unele provincii ecleziastice vizitele se desfășurau regulat, în altele laconic.

Precum întreaga Biserică, și practica vizitelor canonice striga pentru reformare. Mult râvnita schimbare a survenit pe de o parte datorită protestantismului, pe de altă parte, reglementărilor Conciliului de la Trento. În continuare ne vom limita la prezentarea practicilor protestante, deoarece influența reformei catolice nu era una semnificativă, ea fiind cel mult indirectă.

Biserica Catolică Maghiară s-a format tocmai în perioada când episcopii aveau din ce în ce mai puține îndeletniciri bisericești, puterea guvernării bisericești concentrându-se în mâinile arhidiaconilor. Decretalele sinodale ale provinciilor maghiare din secolele XII–XV se ocupă destul de răzleț cu vizita canonică, majoritatea lor referindu-se la definirea atribuțiilor episcopale și a celor arhidiaconesți. Documentul cel mai important al acestei epoci este

rânduiala din anul 1397. Este primul document din Ungaria care dispune pas cu pas de organizarea și desfășurarea vizitei canonice în Dieceza Esztergom.

În Europa Occidentală vizita canonică a avut un rol important în răspândirea Reformei. Din această cauză era nevoie de îmbunătățirea practicii de vizitare. Martin Luther a condus prima vizită canonică după răscoala din 1525, la cererea și aprobarea principelui Saxoniei. Colaboratorul cel mai apropiat al lui Luther, Philipp Melanchthon a redactat în 1527 prima rânduială a vizitelor canonice protestante. Acest document este sursa fiecărei rânduiei similare luterane sau reformate.

Sinoadele din secolul al XVI-lea din bisericile protestante maghiare se ocupau mai degrabă cu probleme teologice, și au acordat o atenție mai redusă problemelor organizatorice. Acest fapt se poate explica prin caracteristicile Reformei din Ungaria. Aici nu s-a întemeiat o nouă biserică lângă cea veche, întreaga structură s-a reformat mai degrabă la nivelul gândirii teologice, deci guvernarea bisericească funcționa după cutumele seculare, modificările manifestându-se numai în învățatură și liturghie. Vizitele canonice se desfășurau în continuare după rânduiele anterioare. Totuși unele decrete sinodale din secolul Reformei se referă la această instituție.

Vizita canonică este menționată pentru prima dată în documentul sinodului de la Turnu (Arad), mai apoi în 1555, la sinodul de la Arduș, în 1562 la cel din Debrețin, iar în 1576 la cel din Knezevi Vinogradovo (azi Croația). Activitatea instituției era reglementată prin articolele XXI. și LXV. primului Canon al Bisericii Reformate numită Articule Maiore, adoptată în 1567 la Debrețin. Acest Canon era în vigoare și în Biserica Reformată din Ardeal până în anul 1606.

În protopopiatele ardeleno primele menționări ale vizitei canonice datează din anul 1577. Episcopii András Tordai Sándor și Máté Göcsi, respectiv protopopii aflați sub jurisdicția acestora, au vizitat parohiile subordonate. Sinoadele transilvănene din prima treime a secolului al XVII-lea au reglementat destul de des vizita canonică. Primele Canoane reformate din Ardeal (*Canones Ruberiani*), adoptate în cadrul lucrărilor Sinodului General de la Târgu Mureș în anul 1606, se referă la instituția studiată în articolele XXXVI. și XXXVIII. Următoarele Canoane în ordine cronologică au fost redactate de episcopul István Geleji Katona în 1646, și adoptate de Sinodul General în anul 1649 (*Canones Geleinae*). Articolul LXXXVIII. vorbește detaliat despre funcționarea vizitei canonice. Acest articol vast și elaborat minuțios – după stabilirea principiilor legale – reglementează pas cu pas desfășurarea inspecției parohiilor, cuprinzând chiar și întrebările adresate clerului, respectiv enoriașilor. Vizita canonică a

funcționat până în anul 1780 conform acestui canon. Până în anul 1780 societatea eclezială s-a schimbat în fond, așadar vizita canonică necesita modificări. În 1780 Sinodul a adoptat cele 11 puncte propuse de Consistoriul Suprem, care de fapt completează, respectiv adaptează canonul menționat la cerințele vremii. Cu această dată se modifică radical desfășurarea vizitelor canonice, de aceea am stabilit data de 1780 drept limita cercetării noastre.

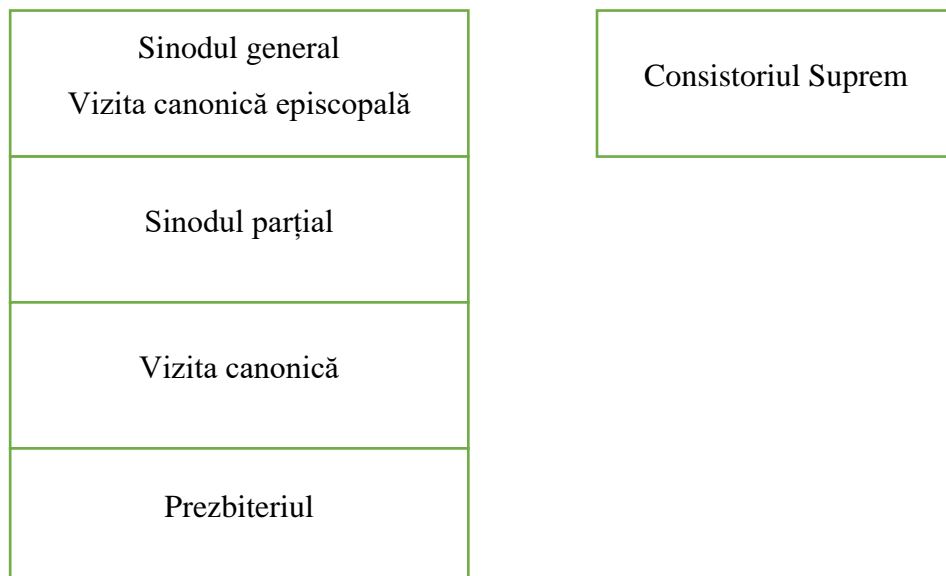
2. Organizarea și desfășurarea vizitei

Instituțiile Bisericii Reformate din Ardeal se grupează pe trei niveluri. Instituția de bază este parohia, mai multe parohii formează un protopopiat, iar cele 14 protopopiate istorice, respectiv cele două capitluri au alcătuit Eparhia. Biserica trăiește în comunități ecleziale, forma juridică a acestora este parohia. Consiliul parohial (prezbiteriu, consistoriu), respectiv adunarea generală constituie forul inferior al legiferării bisericești. Nivelul următor este protopopiatul. Acesta avea două instituții fundamentale: vizita canonică, respectiv sinodul parțial. Vizita canonică avea loc o dată pe an în fiecare parohie, sinodul parțial – conform canonului nr. LXXXIX. – se ținea de trei ori pe an în fiecare protopopiat (după terminarea vizitei canonice, înaintea Sinodului General din iunie, în lunile septembrie–octombrie). Aceste sinoade se ocupau în primul rând de cauze matrimoniale, respectiv cazurile disciplinare ale preoților și dascălilor, mai puțin cu probleme administrative legate de funcționarea protopopiatului (sigiliu, alegerea întâistătătorilor etc.).

Eparhia avea în epoca premodernă două organe de legiferare: vizita canonică generală (episcopală), respectiv sinodul general. Comisia de vizitare era compusă din episcop, notar general și doi-trei protopopi, și inspecta bienal numai parohiile protopopilor, într-un an pe teritoriul comitatelor, iar în celălalt an în scaunele secuiești. Sinodul general până în anul 1623 era convocat de două ori pe an, iarna, respectiv vara, însă după 1623 a rămas un singur sinod, cel de vară, care începea în a doua duminică după Rusalii. Era organul suprem judiciar și legiferator al Bisericii Reformate din Ardeal, având ca atribuție specială ordinarea (hirotesrea) preoților.

În anul 1709 magnații reformați, membrii din Consiliul Gubernial au alcătuit Consistoriul Suprem, care era un fel de organ executiv al bisericii, care ținea legătura permanentă între cler și administrația Principatului, respectiv Curtea de la Viena.

Locul vizitei canonice în această ierarhie este undeva între instituțiile parohiale (adunare generală, respectiv consistoriu), respectiv sinodul parțial. (Vezi graficul de mai jos.)

Protopopul ales de sinodul parțial, și confirmat de episcopul în funcție al sinodul parțial, a primit din partea principelui, mai târziu din partea guvernatorului Transilvaniei, mandat pentru vizita canonică. Doar în posesia acestui decret avea dreptul de inspectare asupra parohiilor, și cu acest mandat cerea asistență de la organele abilitate din comitat sau scaun pentru implementarea deciziilor luate în cadrul vizitei canonice. Protopopul își exercita jurisdicția asupra tuturor parohiilor din protopopiat cu excepția așa numitelor parohii exempte, a căror inspecție era atribuția episcopului. Din datele studiate reiese că acest statut era mai degrabă o cutumă, și mai puțin o lege riguroasă, deoarece când episcopul nu avea posibilitatea de a inspecta aceste parohii, această sarcină revenea protopopului (și în aceste comunități, mai degrabă urbane). Parohiile protopopilor erau inspectate de episcop, comisia de vizită canonică a protopopiatului putea inspecta parohia protopopului, dar nu și activitatea pastorală a acestuia.

În comitatele ardelene, respectiv în scaunul Mureș, vizita canonică se ținea anual, iar în Trei Scaune, respectiv în scaunul Odorhei această vizită se ținea aproximativ doar în al treilea an. Cursul comisiei de inspecție a început cel mai devreme în noiembrie după lăsarea gerului, și lua sfârșit cel târziu în martie. Durata inspecției în general era o jumătate de zi sau o zi întregă, dar ocazional întâlneam și inspecții mai lungi, de trei-patru zile.

Data vizitei canonice era stabilită de protopop, care înștiința populația reformată a localităților vizate printr-o circulară, care era trimisă cu două-trei zile înaintea comisiei, și era transportată de către dascăli, clopotari sau jeleri ai parohiei. Comisia era compusă cel mai des de trei (mai rar doi sau patru) clerici: protopopul, notarul, unul sau doi asesori, locul celor din

urmă fiind ocupat pe la mijlocul secolului al XVII-lea de *directorul tractual* ("procurorul" tribunalului bisericesc). Cazual era membru în comisie și rectorul unui gimnaziu din protopopiat, un reprezentant al dascălilor, respectiv curatorul protopopiatului. Membrul laic, cel mai constant, era reprezentantul autorității comitatului (*seculare brachium*). Comisia se deplasa călare sau cu căruță ori sanie, episcopul cu caleașcă.

Parohia inspectată avea obligația de-a trimite un delegat în localitatea vizitată anterior, pentru a conduce comisia pe cel mai sigur și rapid drum la țel. Când au ajuns la intrarea în localitate erau întâmpinați de sunetul clopotelor, iar preotul și dascălul îi așteptau în straie de sărbătoare în fața casei parohiale, ori în curtea unui patron, desemnat drept sediu al vizitei canonice. Locația unde avea loc inspecția, și unde se retrăgea comisia pentru a delibera se numea sediu. Aici au fost convocați aproximativ șapte membri respectabili ale comunității, care au depus jurământul pentru întărirea relatărilor, iar după acesta au răspuns la întrebările puse.

Prima dată s-au interesat despre activitatea pastorală respectiv viața privată a pastorului și dascălului, mai apoi slujitorii bisericii au raportat despre relația cu comunitatea. Slujitorii și jurații aveau obligația de a raporta despre viața morală a membrilor parohiei, și să-i prezinte pe cei care au revoltat comunitatea cu încălcarea legilor divine. În acest timp un membru al comisiei (cel mai des directorul) a inspectat starea clădirilor. După aceea comisia s-a retras pentru deliberare. Această ședință era închisă, atât pastorul cât și membrii comunității nu aveau dreptul de a fi prezenți. (Singura excepție constituind curatorul protopopiatului. El putea participa la aceste întruniri și la parohia ai cărui membru era.) Se întâmpla ca unii localnici (mai ales cei care aveau probleme cu legea), sau preotul, ori dascălul, să refuze colaborarea cu organele supreme bisericești, să perturbe, sau să compromită actul juridic. Câteodată datorită acestor perturbări comisia era obligată să-și suspende activitatea și să plece din localitate. Printre factorii de perturbare enumerăm și războaiele, calamitățile naturale (mai ales inundațiile), epidemiile, dar și indolența comunității, care prin neprezentare a zădărnicit munca inspectorilor.

Din protocoalele studiate reiese că slujirea liturgică nu era parte integrantă a vizitei canonice. În biserica reformată premodernă în fiecare zi se ținea rugăciune dimineața și seara. După caz, comisia a participat la aceste liturghii, inspectându-l și din acest punct de vedere pe preot și dascăl.

După proclamarea deliberatelor, membrii comisiei au fost invitați la masa de prânz sau la cină. Din socotelile parohiale reiese că meniul era bogat și variat. Comunitatea era obligată

să întrețină caii vizitatorilor, și să plătească un florin german onorariu protopopului. Pe-alocuri onorariul se plătea doar atunci când comisia nu a luat masa în localitatea respectivă.

După cină, comisia s-a deplasat în următoarea localitate, unde a început inspecția chiar în acea seară, iar dimineața continuau cu interogarea juraților. În acest caz parohia avea obligația să îi cazeze.

Vizita canonică avea la îndemână conscripția bunurilor parohiale, respectiv protocoalele vizitelor anterioare. În conscripție au consemnat toate modificările în cazul proprietăților mobile și imobile.

Ultimul pas era redactarea procesului verbal. Dintre protocoalele protopopiatelor, cele mai vechi sunt conscripțiile bunurilor, după aceea urmează procesele verbale ale sinoadelor parțiale, și presupunem că cel mai târziu au început înregistrarea scrisă a celor întâmplate în timpul vizitelor canonice. Aceste procese verbale s-au scris ori la fața locului, chiar în timpul inspecției, sau ulterior pe baza notițelor luate în timpul vizitei. Acestea din urmă sunt mai elaborate și amănunțite, dar și lacunele sunt mai mari. Din păcate scopul acestor procese verbale nu era prezentarea desfășurării unei vizite canonice, ci înregistrarea problemelor și a deciziilor. În acest fel cercetătorul este obligat să fie atent la fiecare amănunt și aluzie pentru a reconstitui detaliile cotidiene ale acestui moment.

Trebuie menționat și faptul că această desfășurare nu era uniformă pe întreg teritoriul din Ardeal, se remarcă diferențe mari între ținuturi și protopopiate. Nici sursele nu sunt uniforme, anumite subiecte se ivesc numai în procesele verbale ale unor protopopiate.

3. Probleme administrative abordate de vizita canonică

În șirul problemelor tratate în timpul vizitelor canonice cele administrative sunt cele mai puține. Însă acestea sunt cele mai importante, consecințele acestora determinând pentru decenii sau chiar secole viața parohiei vizate. De aceea ne-am decis să abordăm această tematică din prisma tipurilor de probleme.

În acest capitol abordăm acele subiecte care nu se potrivesc nici în problematica disciplinei, și nici în cea economică, anume: statutul parohiilor, preoților și dascălilor, deciziile privind rânduilele liturgice, relația cu patronii, respectiv cu confesiunile conlocuitoare.

Legat de statutul parohiilor am studiat întemeierea parohiilor, respectiv prima vizită canonică., Cea din urmă era un prilej de sărbătoare, unde s-a redactat statutul parohiei, și s-a reglementat rânduiala slujirii liturgice, respectiv a exercitării disciplinei ecleziastice. Tot vizita canonică trebuia să avizeze cererea parohiilor filiale care vroiau să dobândească statutul de

parohie de sine stătătoare, să ia act despre constituirea noilor parohii filiale, și să reglementeze relația dintre parohiile de sine stătătoare și filialele acestora.

Problemele legate de slujitorii bisericii constituiau parte integrantă a vizitei canonice. Întemeierea posturilor era atribuția sinodului parțial, dar vizita canonică avea dreptul de a formula un aviz consultativ în această privință. Posturile deja existente au fost ocupate de multe ori la insistențele comisiei, ori cu ajutorul sau la propunerea acestuia. Până în 1778 în Biserica Reformată din Ardeal enoriașii puteau decide în fiecare an păstrarea sau eliberarea din post a slujitorilor bisericii. Această cutumă deschidea drumul pentru un șir larg de abuzuri. De aceea decizia comunității era prezentată prima dată comisiei de inspecție, ultimul cuvânt cuvenindu-se vizitei canonice, care a respins eliberările nefondate. Vizitele au vegheat la păstrarea privilegiilor personalului cleric și didactic, le-au apărat de la insultele neîtemeiate, dar au vegheat de asemenea la păstrarea privilegiilor văduvelor și orfanilor din familiile preoților, îngrijindu-se de bunăstarea acestora.

Reglementarea slujirii liturgice era al treilea punct important. Vizitele au urmărit cu atenție activitățile preoților, de la slujirea liturgică regulată până la calitatea predicilor, sau la ordinea în care enoriașii au luat cina Domnului (anafora), la slujbele cazuale (botez, cununie, înmormântare) etc. Unde comunitatea nu avea biserică, sau biserica nu se afla într-o stare potrivnică (condiții precare, frig) vizita canonică se pronunța și în desemnarea casei sau curții nobiliare unde se puteau ține slujirile liturgice. Vizitele au reglementat folosirea clopotelor, atât înaintea slujbelor, cât și în cazul deceselor din comunitate, respectiv în timpul calamităților naturale. Inspectarea continuă a spațiului liturgic era una dintre cele mai importante atribuții ale vizitei canonice, de la curățenie, până la modificarea sau relocarea mobilierului, vizitatorii au fost atenți la toate detaliile. De foarte multe ori erau obligați să intermedieze și soluționeze conflicte care vizau ocuparea băncilor bisericești din față. Cu prilejul acestor vizite s-au reglementat totodată înmormântările în interiorul sau în împrejurimile edificiului sacru.

Alegerea întâistătătorilor mireni ai parohiei (curator, prezbiteri) intra în vigoare numai după aprobarea vizitei canonice. Aleșii au depus jurământul în fața comisiei. Dacă comunitatea sau preotul încerca să saboteze alegerea noilor membri din aceste foruri, protopopul a intervenit ferm, conducând personal alegerea în timpul inspecției, ori ordonând organizarea acestora într-un interval de timp stabilit.

Înființarea și întreținerea școlilor elementare în fiecare sat a fost una dintre cele mai mari realizări ale Reformei. Vizita canonică a inspectat permanent funcționarea școlilor elementare, s-a interesat despre munca dascălului, despre frecventarea cursurilor, i-a examinat

pe elevi, și încerca să convingă (dacă era cazul chiar prin implementarea unor sancțiuni) pe părinți să-și trimită copiii la școală.

Vizita canonică avea un rol important în întreținerea relațiilor cu patronii parohiei. A reglementat condițiile statutului de patron, și a încercat să-i convingă pe nobili să presteze aceste obligații, ori promisiunile premergătorilor lor. De multe ori comisia sau o parte din ea s-a prezentat personal în curtea nobiliară pentru a saluta stăpânul locului și a clarifica neînțelegerile cu preotul local, ori comunitatea parohială.

Bunurile imobile, banii, arhiva și cărțile eparhiei erau păstrate de obicei la parohie într-o ladă cu două chei, o cheie fiind în mâinile preotului, cealaltă la curator. Vizita canonică a examinat condițiile de păstrare a lăzii, de multe ori a inventariat arhiva, respectiv cărțile liturgice, ba mai mult, de mai multe ori a dispus repararea lăzii, confecționarea unei noi, sau schimbarea locului păstrării.

Conflictele interconfesionale au ajuns și ele pe masa vizitei canonice. Certurile și neînțelegerile care nu puteau fi rezolvate pe plan local, au fost transmise episcopului ori Consistoriului Suprem, care a încercat să le soluționeze dialogând cu organele supreme ale celuilalt cult. Printre problemele acestea putem să enumerăm ocupările bisericilor reformate de către catolici, sau încercările cu acest țel, schimbările involuntare de confesiune, căsătoriile mixte, respectiv folosirea în comun a unor imobile.

Despre problemele administrative tratate la vizitele canonice premoderne din Biserica Reformată putem spune în primul rând că ele oscilează pe o scală destul de variată. Diferențele dintre practica protopopiatelor sunt și ele semnificative, unele probleme au fost tratate mai serios și mai amănunțit în unele protopopiate, altele mai puțin conștiincios ori deloc. Nici deciziile nu sunt prea consecvente, într-o perioadă anume ne întâlnim cu hotărâri total diferite sau contradictorii chiar și în interiorul aceluiași protopopiat, luate chiar de aceeași comisie. Vizita canonică încerca întotdeauna să se adapteze la raporturile și relațiile locale. Scopul principal era asigurarea climatului pentru ținerea nestingherită a slujbelor, edificarea spirituală și materială a comunităților și folosirea demnă și eficientă a resurselor existente. Tonul de bază a hotărârilor era atenuarea conflictelor. Pentru un scop nobil comisia s-a abătut chiar și de la litera legii, notându-se chiar și în procesul verbal că din unele motive au renunțat la pedeapsa impusă de canoane, și nu s-au integrat în limitele legale. Până când metodele pașnice sau pacificatoare s-au dovedit mai eficiente, nu au recurs la modalități drastice. Însă vizita canonică și-a apărat cu consecvență propriile atribuții, atât în fața preoților, consiliilor parohiale, sau enoriașilor renitenți, cât și în fața organelor comitatului sau a scaunului secuiesc.

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea asistăm la o oarecare uniformizare pe scala problemelor administrative tratate de vizitele canonice. Unele subiecte (de ex. Ordinea ocupării băncilor bisericești, înființarea consiliilor parohiale, arhiva parohială etc.) sunt obiectul inspecției numai într-un singur protopopiat, răspândindu-se ulterior în toate.

4. Probleme disciplinare tratate de vizita canonică

Canonul 88, care prescrie desfășurarea vizitei canonice reformate premoderne, vorbește cel mai larg despre ancheta cazurilor disciplinare din parohii. După primirea oficială, primele întrebări ale comisiei se adresau juraților, sau (după caz) membrilor prezenți ai comunității și se interesau despre slujirea, pregătirea profesională, respectiv conduita morală a preotului, mai apoi a dascălului, iar după aceea a enoriașilor. În acest capitol am tratat cazurile disciplinare. În șirul enoriașilor vorbim separat despre întâistătătorii laici ai comunităților parohiale, iar un alt subcapitol se referă la disciplina colectivă. În acest capitol am prezentat și diferitele cauze matrimoniale tratate de comisiile de vizitare. În final am încercat să schițăm relația dintre forurile judecătorești ai bisericii, respectiv a organelor de stat.

Preoții, dascălii și studenții togați ai colegiilor, respectiv familiile acestora se considerau în epoca premodernă persoane bisericești cu un statut aparte. Singurul for judecătoresc îndreptățit să-i judece a fost cel bisericesc, în fața forurilor laice puteau ajunge doar după excluderea din ordinul bisericesc (caterisire).

Despre excesele sau neajunsurile vizita canonică a luat cunoștință din relatările și plângerile enoriașilor, respectiv a patronilor. Aceasta a acordat o atenție sporită celor cu antecedente, interogând enoriașii despre o eventuală recidivă a delicventului constatat în anii premergători. Reclamațiile precum și neajunsurile le putem grupa în felul următor: profesionale (pregătire precară, neglijarea slujbelor sau a orelor de curs, nerespectarea rânduielilor etc.), morale (adulter, alcoolism, înjurături, îmbrăcăminte neadecvată statutului etc.), respectiv folosirea necuvenită sau abuzivă a patrimoniului parohial.

În cazul preoților vizita canonică s-a axat în primul rând pe nemulțumirile de caracter profesional, circa două treimi din cazurile disciplinare prelucrate fiind legate de slujirea liturgică, respectiv didactică (în parohiile mai sărace, care nu-și puteau permite întreținerea unui post de dascăl, aceste sarcini reveneau preotului), și doar o treime dintre cazuri de conduita morală. Din datele culese din protocoale reiese că circa 20 la sută din preoțimea unei perioade avea probleme cu autoritatea bisericească datorită exceselor profesionale, și 10 la sută din cauze cele de conduită morală. Scopul disciplinei bisericești era îmbunătățirea slujirii sau a

moralului, și nu pedepsirea pârâtului. De aceea cele mai multe abateri de la normă se soluționează prin dojenire, sau atenționare. În majoritatea cazurilor disciplinare mai grave a preoților vizita canonică nu a deliberat pe loc, ci a transmis cazul la sinodul parțial.

În cazul dascălilor proporțiile sunt puțin diferite: cazurile disciplinare legate de slujirea liturgică sau didactică constituie o majoritate (circa 55 la sută), iar cele cu caracter moral constituie aproximativ circa 45 de procente. Ponderea mai mare a celor din urmă rezultă din faptul că până la mijlocul secolului al XVIII-lea profesia de dascăl nu era una cu caracter definitiv. Tinerii care au terminat aproximativ cinci ani din cursurile colegiilor au slujit ca dascăl, acumulând astfel experiență, respectiv bani pentru continuarea studiilor pentru preoție, ori au servit sub îndrumarea preotului din parohia în care slujeau, însușindu-și astfel cunoștințele necesare pentru examenul dinaintea hirotonirii. Circa jumătate dintre dascăli s-au dovedit inapți pentru slujirea bisericească, și după trei-patru ani și-au abandonat serviciul. Ei sunt vizați în majoritatea cazurilor disciplinare. Majoritatea cazurilor se termină și aici cu atenționare verbală, dar – spre deosebire de preoți – arende de disciplinare pronunțate chiar la fața locului erau mult mai frecvente, ajungându-se chiar la înlăturarea lor imediată din parohie, sau din protopopiat.

În fața vizitei canonice au ajuns și conflictele dintre preoți și dascăli, majoritatea acestora având ca rădăcină inobediința dascălului față de întâistătătorul parohiei. Soția și copiii slujitorilor bisericești avea statutul juridic similar cu capul familiei, cauzele lor disciplinare fiind discutate primordial la vizita canonică. În cazul soțiilor de preoți delictele cele mai frecvente au fost adulterul, respectiv certurile permanente cu enoriașii. Copiii preoților și dascălilor au atras atenția inspectorilor mai ales la vârsta adolescenței, cu daunele aduse patrimoniului parohial (spargerea geamului, neglijență etc.), și cu excese în înjurături, delict de caracter sexual etc. Când copilul preotului și-a întemeiat propria familie, însă a rămas în casa părintească, întreaga sa familie a dobândit statutul persoanelor bisericești.

În sursele studiate am găsit circa 3000 de cazuri disciplinare ale slujitorilor bisericii, circa 1800 dintre acestea sunt cu caracter profesional (preoți și dascăli laolaltă), restul fiind cu caracter moral (preoți, dascăli și familiile lor). Cazurile disciplinare ale preoților constituie 57 % din acest număr, cele ale dascălilor o treime, iar ale membrilor de familie circa o zecime.

Întâistătătorii mireni ai parohiei, curatorii, prezbiterii (membrii consiliului parohial), respectiv clopotarii, intrau și ei parțial sub jurisdicția forurilor ecleziastice. În primul rând a fost investigată munca lor legată de administrarea patrimoniului parohial. Cazurile disciplinare cu caracter moral sunt practic de ordin neînsemnat.

După examinarea slujitorilor bisericești, vizita canonică s-a adresat preotului, dascălului și juraților pentru a se informa despre viața morală a comunității. Slujitorii bisericii au vorbit prima oară despre excesele și neajunsurile colective (frecventarea precară a bisericii, desacralizarea sărbătorilor bisericești, neplata salariului etc.), mai apoi despre neajunsurile enoriașilor care au revoltat întreaga comunitate.

În subcapitolul despre disciplina colectivă am descris cazurile în care excesul sau nemulțumirile nu erau legate de o persoană anume, ci au avut un caracter colectiv, anume au fost tipice pentru majoritatea comunității. Preoții și dascălii întrebați în sursele studiate au semnalat de 820 de ori astfel de probleme. Cele mai dese delictе care amenințau comunitatea cu destrămare sunt următoarele: lipsa acută de la slujbe (534), dans colectiv în zile de sărbători bisericești ori desacralizarea de orice natură a duminicilor și sărbătorilor (116), certuri (39), înjurături (34), scandalizare în biserică (17) etc.

Lângă neajunsurile colective, vizita canonică urmărea și delictеle personale ale enoriașilor. Majoritatea informațiilor le-au fost furnizate de către preot, dascăl și jurați, însă existau și situații când delicvenții au fost denunțați tocmai de către membrii comunității lor.

În procesele verbale studiate am găsit 4051 cauze disciplinare personale. Studiul acestora ne arată că vizita canonică se ocupa în primul rând cu delictеle legate de viața credincioasă a enoriașilor. Aproximativ o treime a cazurilor, 1267 la număr sunt legate de prezența neregulară la slujbe, și la împărtașanie. În 1621 de cazuri comisia s-a confruntat cu delictе privind viața de familie (adulter, părăsirea soțului sau a soției, concubinaj etc.). Numărul acesta poate fi explicat prin faptul, că cauzele matrimoniale au fost tratate în fața forurilor bisericești, căsătoriile, chiar și logodnele se legau exclusiv în fața preotului, și sinodului parțial respectiv celui general și tot acestora le cuvenea atribuția de-a desface acestea. Astfel cele mai multe cazuri de adulter au ieșit la iveală pe parcursul proceselor de divorț, sau a investigațiilor legate de acestea, și delictul era pedepsit prima oară de aceste foruri judecătorești. Înjurătura, jurământul fals și desacralizarea duminicii (în total 482 cazuri) pot fi considerate delictе împotriva Legii Divine, încât organele bisericești erau cele abilitate pentru pedepsirea acestora. Majoritatea conflictelor personale aduse în fața vizitei canonice constituie neînțelegeri ale enoriașilor cu preotul. În total ne-am întâlnit cu 197 cazuri de furt, alcoolism, ucidere etc., însumând mai puțin de 5 % din cauzele disciplinare. În cazurile din urmă, vizita canonică nu a investigat cazul, ci pe baza investigațiilor făcute de organele comitatului sau a scaunului, a pronunțat sentința forului bisericesc.

O mare parte a proceselor verbale a consemnat doar delictul, nu și sentința forului judecătoresc, din cele 4051 cazuri studiate, numai în 2128 de cazuri cunoaștem sentința. Presupunem ca în aceste cazuri problema s-a soluționat la fața locului, probabil cu o atenționare verbală, notarul nemaiconsiderând necesară consemnarea în protocol.

Cea mai gravă sancțiune a forurilor judecătorești ale bisericii era excomunicarea, excluderea din comuniunea împărtășaniei. (Foarte rar ne întâlnim și cu așa numita *excommunicatio maior* care presupunea denegarea tuturor slujirilor bisericesti, practic excluderea din biserică.) În materialul studiat am depistat 293 cazuri de excomunicare. Persoana exclusă putea să devină din nou membru deplin al comunității, după ce a demonstrat că și-a ispășit păcatele și și-a îmbunătățit conduita, respectiv a fost prezent la toate slujbele de-a lungul unei săptămâni. Reconcilierea a avut loc în fața întregii comunități. De 423 ori vizita canonică a deliberat achitarea unei amenzi, această pedeapsă era pusă în aplicare mai ales în protopopiatele din Trei Scaune. De 35 ori s-au recurs la pedeapsă fizică, 47 pârâți au fost obligați să-și ceară iertare de la reclamant, 878 persoane au scăpat cu atenționare verbală. 356 de persoane care au fost acuzate de adulter, furt, ucidere etc., în aceste situații erau obligați să deruleze investigații.

În cazul delictelor care erau pedepsite atât de canoane, cât și de legile statului, exista o simbioză interesantă între cele două organe, anume și-au acceptat reciproc rezultatele investigațiilor. Forul care a investigat cazul avea obligația ca după pronunțarea sentinței să transmită celuilalt for rezultatul anchetei, ca persoana vizată să fie pedepsită și acolo. Cazurile de adulter sau înjurături au fost investigate mai degrabă de organele bisericesti, furtul, omorul, violența etc. de cele laice. Cunoaștem foarte puține cazuri, când vizita canonică nu a acceptat sentința de achitare a tribunalului laic.

Enoriașii pedepsiți de prezbiteriu, ori adunarea generală a parohiei puteau să facă recurs la vizita canonică, care aproba, abroga, sau modifica deciziile forului inferior.

În acest capitol am prezentat și cauzele de caracter matrimonial discutate în fața vizitei canonice. Cu toate că majoritatea acestor cauze au fost tratate la sinoadele parțiale ori generale, vizita canonică a avut și ea un rol important în procesele matrimoniale. Sinodul parțial era organul abilitat pentru desfacerea căsătoriilor, la sfârșitul secolului al XVII-lea limitându-se acest drept doar la cazurile unde adulterul era evident, în celelalte cauze decizia rămânând pe seama sinodului general. În vremurile tulburi, pe la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea vizita canonică a deliberat în câteva procese de divorț, doar în cazurile când sinodul parțial nu s-a întrunit la termenele stabilite de canoane. În protopopiatele mai mari constituirea

procesului de divorț a avut loc în fața comisiei de vizitare, următorul proces având loc în fața sinodului parțial, simplificând munca sinodului. Totodată vizita canonică avea dreptul de a desface logodne, sau de a respinge cereri nefondate de divorț, respectiv stabilirea gradului de rudenie a logodnicilor.

Scopul disciplinei ecleziastice nu era pedepsirea, ci îmbunătățirea moralei din comunitatea respectivă. De aceea ne întâlnim cel mai des cu atenționări verbale, sau cu formula, „acum ultima oară iertăm păcatul, dar în caz de recidivă ne vom pronunța mai sever”. Și într-adevăr pedepsele severe se aplicau numai în cazul scandalurilor uriașe și a recidiviștilor.

5. Probleme economice tratate de vizita canonică

Vizita canonică s-a ocupat încă din antichitate de probleme cu caracter economic. În acest capitol cazurile tratate le-am grupat în felul următor:

În primul subcapitol am tratat problemele legate de patrimoniul parohial, și am vorbit despre conscripțiile protopopiale, despre inventarierea la nivelul protopopiatelor a bunurilor imobile și mobile, despre consemnarea modificărilor patrimoniale, despre procurarea și reparația bunurilor mobile (mai ales a obiectelor de cult). În cadrul vizitei canonice un membru al comisiei a inspectat clădirea bisericii, a casei parohiale și a școlii, a semnalat neajunsurile, după caz a propus amendarea curatorului, și a dispus de lucrările necesare. Tot în cadrul inspecției a avut loc clarificarea problemelor legate de dreptul de proprietate. Am vorbit mai detaliat despre folosirea pădurilor, pentru că acesta era pe de o parte o sursă importantă de venit a parohiei, pe de altă parte sursa principală de material de construcție. Vizita canonică a petrecut mult timp cu reglementarea exploatării pădurilor parohiale, și împiedicarea folosirii necuvenite a materialului lemnos. În acest capitol vorbim despre un alt statut al parohiei reformate, respectiv cel de moșier. Terenurile parohiei erau împărțite în două grupuri: unele erau folosite de slujitorii bisericii, altele erau cultivate de locuitorii comunității în schimbul dijmei (10 % din producție) sau arende (taxă stabilită prealabil). Pe terenurile intravilane ale parohiei erau așezați jeleri, în puține cazuri iobagi. Aceste persoane depindeau pe de o parte de preotul paroh, pe de altă parte de protopop, de reglementarea statutului, privilegiilor, respectiv de obligațiile lor se ocupa vizita canonică.

În subcapitolul următor am vorbit despre salariile preoților și dascălilor, despre determinarea, modificarea acestora, respectiv reglementarea și inspecția achitării acestora. Salariile slujitorilor bisericii au fost determinate în fața vizitei canonice, modificarea lor era atribuția sinodului parțial, necesitându-se avizul consultativ al vizitei. În șirul nemulțumirilor

preoților și dascălilor pe primul plan era achitarea precară a salariilor, mai ales celor în natură. Vizita încerca să restrângă cercul celor datornici, să reglementeze modul de răscumpărare a unor plăți, bunuri în natură, plata dijmei și a cvartei. Tot comisia a decis reducerea salariului în cazul familiilor sărace, sau a celor care nu erau integre.

În al treilea subcapitol am tratat problemele legate de gestiunea fondurilor pecuniare ale parohiei. Cea mai importantă obligație a fost avizarea socotelilor anuale. Curatorul s-a prezentat în fața comisiei împreună cu socoteala, care a fost examinată minuțios de către protopop, întrebându-i pe jurați despre veridicitatea pozițiilor. Dacă socoteala nu era gata, sau nu era corespunzătoare, curatorul a primit un ultimatum pentru prezentarea sa. Pe de altă parte au controlat și situația capitalului parohiei. (Această sumă era împrumutată spre fructificare.) Au controlat contractele, s-au interesat despre existența garanțiilor etc. Dacă parohia avea alte venituri (de ex. cutia milei) vizita canonică veghea și peste folosirea cuvenită a acestora.

În acest capitol – ținând cont de numărul mare a cazurilor – am folosit în primul rând metoda statistică. Am încercat să stabilim proporțiile diferitelor tipuri de probleme, respectiv data în care apar în procesele verbale, care au fost perioadele în care au devenit generale în toate protopopiatele.

În sursele studiate am identificat în total 18727 cazuri economice tratate de vizitele canonice. Aproximativ jumătate din acestea, 8792 la număr vizau patrimoniul parohial, aproximativ câte un sfert salariile slujitorilor bisericii (4503), respectiv gestiunea fondurilor (5482).

Între problemele legate de patrimoniu cele mai numeroase (7089) se referă la hotărârile legate de reparația clădirilor, dar de 691 ori citim despre inventarierea, procurarea, păstrarea și reparația bunurilor mobile, de 933 au încercat să soluționeze probleme legate de dobândirea drepturilor de proprietate a terenurilor intravilane, celor arabile, respectiv a pădurilor. Aproximativ trei sferturi dintre problemele legate de salarizare constau în reglementarea achitării, iar celălalt sfert de modificarea salarizării. Două treimi a problemelor legate de gestionarea fondurilor pecuniare constă în examinarea socotelilor anuale (2653), iar cealaltă treime se referea la controlul fructificării capitalelor și folosirea celorlalte fonduri (1345).

În gestiunea problemelor de caracter economic vizita canonică se sprijinea pe ajutorul reprezentanților puterii laice (*brachium seculare*). De intervenția acestora era nevoie atunci când nici întâistătătorii comunității, nici cei ai protopopiatului nu-și puteau pune în practică deciziile, mai ales în cazurile privind reparația clădirilor, recuperarea restanțelor și a dobânzilor. Ocazional nici acești funcționari nu au făcut față, și era nevoie de intervenția

conducătorilor de prim rang (comite suprem, vicecomite) aparținători de confesiunea reformată.

6. Concluzii finale

Cele 31104 cazuri identificate în sursele pe care le-am studiat se împart în felul următor între cele trei tematici principale: 3217 au caracter administrativ, 9011 disciplinar, și 18876 vizează aspecte economice. Proporția lor este de 1–3–6, sau exprimat în procente 10–29–61%. Am studiat aceste proporții și în diferite protopopiate, iar majoritatea rezultatelor se află în interiorul manșei de eroare: în protopopiatul Târnavelor 6–29–65, în cel a Mureșului 7–30–63, în Dej 11–23–66, în Orbai (regiunea orașului Covasna) 19–20–61. Cele mai însemnate diferențe le-am observat în protopopiatul Hunedoara-Zărand (25-18-57), și în protopopiatul Sfântu Gheorghe unde proporția problemelor cu caracter economic este de 94 % . În consecință putem preciza că vizitele canonice reformate din Ardealul premodern au manifestat o atenție sporită față de problemele economice.

Pe baza capitolelor prezentate mai sus am formulat următoarele concluzii:

1. Organizarea și desfășurarea vizitelor canonice premoderne din Biserica Reformată din Ardeal nu se deosebește în mod semnificativ de cele din biserica medievală. Această continuitate se poate deduce din responsabilitățile de bază ale comisiilor, majoritatea problemelor administrative, disciplinare și economice nu erau specifice unui singur cult.

2. Caracterul vizitei canonice respectiv conștiinciozitatea comisiei de vizitare depindea în primul rând de persoana episcopului în funcție. Atunci când acesta a exercitat un control mai sever asupra protopopilor, aceștia și-au îndeplinit mai conștiincios obligațiile, iar acest lucru se oglindește și în conținutul proceselor verbale.

3. Desfășurarea vizitelor canonice în protopopiatele reformate din Ardeal nu era uniformă, se pot observa diferențe semnificative între practica diverselor protopopiate, ceea ce se poate explica pe de o parte prin tradițiile protopopiatului, pe de altă parte prin persoana protopopului. Acesta din urmă a fost conducătorul comisiei, și prin urmare definea problemele tratate. La fiecare schimbare de protopop se schimbă – într-o măsură mai mare sau mai mică – caracterul proceselor verbale.

4. În urma cercetărilor noastre am reușit să schițăm desfășurarea pas cu pas a vizitei canonice.